

met Kırımer (Şahab Nezîhî takma adıyla) 20. *Asırda Tatar Millet-i Mazlûmesi* (İstanbul 1328) adlı eserleri yazdılar. Habîbulah Timürçan'ın *Altın Yarık* adlı şiir kitabı ile (İstanbul 1330) bazı şairlerin şiirleri de bu dönemde yayımlandı.

Nûman Çelebi ve arkadaşları yalnız Kırım Türkleri'yle değil Rusya'daki diğer esir Türkler'le de yakından ilgilendiler. 1909'da İstanbul'a gelen Gaspıralı İsmâil Bey ile tanışıp ondan ilmî çalışma usulleri hakkında bilgi aldılar. 1912'de İstanbul'daki öğrenimini tamamlayan Nûman Çelebi önce Kırım'a, oradan Petersburg'a geçti. Burada çok zor şartlarda Psikonevroloji Enstitüsü'ne devam etti. Bir yandan da Rus inkılâpçılarının fikrî mücadelelerini yakından takip etti. Petersburg'da iken yazıp Paris'te Câfer Seydahmet Kırımer'e gönderdiği, 1917'de Kırım'da *Tercüman* gazetesinde yayımlanan "Tatar Hasta" adlı yazısı onun yetmişliğini ve fikirlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Nûman Çelebi, Moskova ve Petersburg'da iken Rusya Türkleri'nin ileri gelenleriyle tanışmıştı. 1913'te Câfer Seydahmet Kırımer'le birlikte Kırım'da gizli bir örgüt kurmayı kararlaştırdılar. Onunla Petersburg, Gözleve, Yalta ve Akmesicid'de çeşitli görüşmelerde bulunarak Rusya'da ihtilâl olması durumunda Kırım'da tutulacak yolu tesbit ettiler. 1917'deki Bolşevik İhtilâli üzerine 1913'ten beri faaliyette bulunan gizli teşkilâtlar, 25 Mart 1917'de bölgelerdeki temsilcilerini seçerek bunlar vasıtasıyla Kırım Müslümanları Merkezî İcra Komitesi'ni oluşturdular. Bu komite Nûman Çelebi'yi Kırım müftülüğüne, Câfer Seydahmet Kırımer'i Kırım vakıflar müdürlüğüne seçti. Daha sonra bu görevleri geçici Rus hükümeti tarafından onaylanınca her ikisi de Kırım'a döndü. Nûman Çelebi, Kırım'da dinî işleri kısa zamanda yoluna koyup ehliyetsiz din görevilerini işten uzaklaştırdı ve yerlerine gerçek anlamda rehberlik edecek kişileri tayin etti. Ardından Merkezî İcra Komitesi kendisini başkanlığa getirdi. Aynı komitenin kararı ile savunma ve halkı aydınlatma maksadıyla 20 Haziran 1917'de Abdülhakim Hilmi Ârifzâde tarafından *Kırım Ocağı*, aynı yılın 27 Haziranında Hasan Sabri Ayvazov yönetiminde komitenin yayın organı olan *Millet*, Halil Çapçakçı ve Ali Badanski tarafından temmuz ayında *Golos Tatar* gazeteleri yayımlandı. Nûman Çelebi, bağımsız bir Kırım için gerekli gördüğü bu faaliyetler yanında Kırım Millî Ordusu'nu kurdu. Bunun üzerine Kerenski hükümetinin Tavrida eyaleti komiseri Bodganof, Nûman Çelebi'yi tutuklattı. Tutuk-

lama olayına Kırım Türkleri çeşitli mitinglerle karşı çıktılar. Rusya'daki Türkler de teşkilâtları vasıtasıyla bu olayı Merkezî Rus hükümeti nezdinde protesto ettiler. Bunun üzerine Nûman Çelebi üçüncü gün serbest bırakıldı. Bodganof ve yardımcısı görevlerinden istifa ettiler. Tavrida eyaleti inkılâp heyeti başkanı Novitski, Nûman Çelebi'yi ziyaret ederek kendisinden özür diledi. 1 Kasım 1917'de Kırım Türkleri komitelerinin seçtiği temsilciler Akmesicid'de bir kurultay oluşturarak Kırım'da bulunan çeşitli milletlerin dinî, millî, siyâsî haklarına saygılı Kırım Halk Cumhuriyeti adıyla bir cumhuriyet kurmak için gerekli esasları tesbit etti ve Kırım askerlerinin yurda getirilmesine karar verdi. 17 Kasım 1917'de kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu bir seçimde yetmiş altı kişilik kurultay üyeleri seçildi. Burada aslini Câfer Seydahmet Kırımer'in hazırladığı, Nûman Çelebi ve Câfer Ablayevin de mutabık kaldığı Kırım Tatar Kânûn-u Esâsî'si kabul edildi (26 Aralık 1917). Kurultayın seçtiği başkanlık divanı bir yıllık süre içinde millet meclisini teşkil etme görevini de üstlendi. Nûman Çelebi millî hükümet başbakanı ve Adalet bakanı seçildi ve Kırım Ahali Cumhuriyeti ilân edildi. Ancak hemen ardından Bolşevikler Kırım'ın çeşitli yerlerine asker çıkardılar. Bunlara karşı Câfer Seydahmet Kırımer komutasındaki birlikler savaşıyor, Nûman Çelebi de genel yönetim işlerini yürütüyordu. Bolşevikler barış görüşmeleri bahanesiyle Nûman Çelebi'yi davet edip ardından tutukladılar. Akyar'a (Sivastopol) götürerek 23 Şubat 1918'de şehid ettiler.

Nûman Çelebi zeki, çalışkan ve yorulmak bilmeyen bir kişiliğe sahipti. Konuları derinlemesine inceler, gösterişi sevmez, doğruluğa son derece önem verirdi. Edebiyatla da yakından ilgilendiğinin delili olan *Karılgaçlar Duası* Kırım Türk edebiyatının ölmez bir parçası, "Ant Etkenmen" şiiri de Kırım Türkleri'nin millî marşıdır. "Basırık", "Tilkiden Selâm", "Haygidi", "Yolcu Garip" diğer önemli şiirleridir. Ufa'da Rusya Müslümanları Kurultay'ında bütün Rusya müslümanları için Kazan'da ortak bir üniversite açma teklifi onun bütün Türkler'i bir millet kabul eden anlayışının bir ifadesi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Numan Çelebi Cihan, *Ant Etkenmen*, Köstence 2002; Hatif, *Gök Bayrak Altında Millî Faaliyet*, İstanbul 1334, tür.yer.; Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, İstanbul 1993, s. 99, 123, 141 vd.; M. Akif Albayrak, "Nûman Çelebi Cihan", *Kırım Bülteni*, sy. 44, Ankara 2002, s. 4-8.

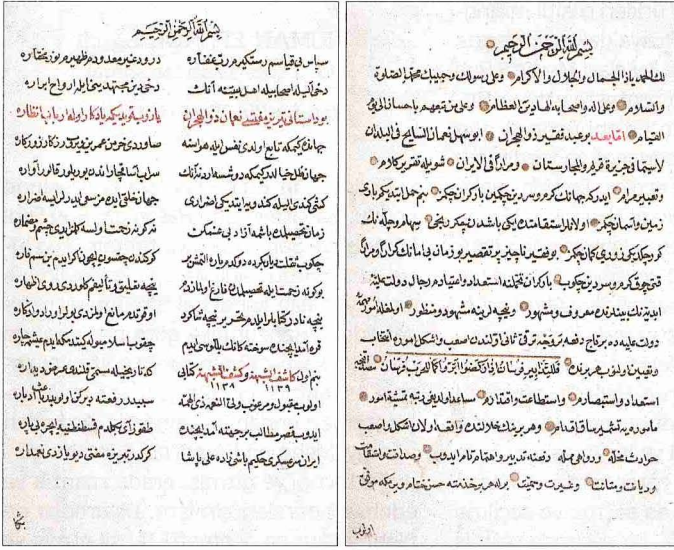
MUSTAFA S. KAÇALIN

NÜMAN EFENDİ, Eğinli

(ö. 1168/1755'ten sonra)

Matematik âlimi ve tarihçi.

Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) ilçesinde doğdu. Babasının ismi Hasan'dır. Ebû Sehl künyesi ve Sâih lakabıyla tanınır. *Tedbirât-ı Pesendide* adlı vekâyi'nâmesinin başında yer alan kendi hal tercümesi mahiyetindeki manzumeye göre beş yaşında babasını kaybettikten sonra eğitimini annesi üstlenmiş, okuma yazmayı ve Arapça grameri ondan öğrenmiştir. Ardından ağabeyi Mehmed Efendi'nin öğrenim gördüğü Divriği'ye gitmiş, orada mantık ve edebiyat dersleri almıştır. Diyarbekir'de fıkıh, kelâm ve geometri tahsil etmiş ve 1138 (1726) yılı sonlarında İstanbul'a gitmiştir. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi ile görüşüp Diyarbekir'de bir memuriyet talebinde bulunan Nûman Efendi, İstanbul'da dokuz ay kadar kaldıktan sonra Tebriz'e müftü olarak gönderildi. 1148 (1735) yılına kadar yaptığı bu görevi sırasında zor günler geçirerek üzüntüsünden şirpençe hastalığına yakalandı ve bu yüzden görevinden ayrıldı. 1150'de (1737) Kefe'ye şehir ve ordu kadısı tayin edildi. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra İstanbul'a dönüp Belgrad Antlaşması'nın (1152/1739) ardından Tuna sınırlarının yeniden belirlenmesi için görevlendirilen Mehmed Efendi'nin maiyetine sınır mollası oldu ve 1154 (1741) yılında tekrar İstanbul'a döndü. Bu hizmetleri sonunda kendisine vaad edilen müderrislik ruusu, mülâzemet rütbesinde yedi yılını doldurmadığı gerekçesiyle verilmeyerek Tokat'ta çıkan olayları bastırmak üzere oraya gönderildi ve dört ay içinde görevini tamamlayıp İstanbul'a döndü. İsrarla talep ettiği müderrislik ruusunu Şevval 1155'te (Aralık 1742) elde edip Keşfi Osman Efendi Medresesi'ne müderris tayin edildi. Ardından çeşitli ihtilâfları halletmek için İzmir, Andros (Endre) adası ve Kıbrıs'a yollandı, Kıbrıs'taki başarısı üzerine Lefkoşe nâibliğine gönderildi ve yedi ay burada kaldıktan sonra Birgi Mahkemesi'ne nâib oldu. Bu görevdeyken Nâdir Şah ile yapılan barış antlaşması sebebiyle İran'a elçi olarak yollanan Kesriyeli Ahmed Paşa'nın maiyetinde ordu kadısı tayin edildi. Elçilik heyetindeki görevini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra beş ay Karahisarısâhib nâibliği yaptı; Ebûs-hakzâde Esad Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirilmesinin ardından Konya'ya yine nâiblikle gönderildi ve şeyhülislâm azledilinceye kadar (1162/1749) orada kaldı. Daha

Nüman Efendi'nin *Tebdirât-ı Pesendide* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 667, vr. 1^b, 11^b)

sonra Diyarbekir mollası nâibliği yapan Nüman Efendi bir yıl Kütahya'da kalıp İstanbul'a geldi. Görevlerinin hemen hiçbirinden memnun kalmayan ve daima hakkının yenildiğine inanan Nüman Efendi sonunda ibtidâ-i altmışlı rütbesine nâil oldu ve kısa süre sonra Şâban 1166'da (Hazarın 1753) Manisa kadılığına gönderildi. Manisa kadılığında baktığı son davanın (4 Rebûlâhîr 1168 / 18 Ocak 1755) ardından herhangi bir göreve tayin edilip edilmediği bilinmemektedir (*Tebdirât-ı Pesendide*, hazırlayanın girişi, s. 5). Bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Eserleri. 1. *Tebdirât-ı Pesendide* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 667). Nüman Efendi'nin 1150-1152 (1737-1739) yılları arasında Kırım, İran ve Macaristan'da görüp yaşadığı olayları anlatan vekâyî'nâmesidir. Baş tarafında kendi hayatı hakkında bilgi veren bir manzume yer almaktadır. Ayrıca eser müellifin başından geçen hadiseleri anlatması sebebiyle kişiliğine ışık tutar. Görev yaptığı yerlerdeki iş bitiriciliği, ayaklanma ve karışıklıklara çözümler bulabilmesi onun yerinde ve doğru kararlar alabilen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Nüman Efendi aynı zamanda iyi bir gezgindir ve dolaştığı yerlere ilişkin gözlem ve tesbitleri, dikkat ettiği ayrıntılar özellikle bilim ve kültür tarihi bakımından ilgi çekicidir. Buna örnek olarak onun Macaristan'ın Sibin şehri saat kulelerinden en yüksekine gördüğü saat hakkında yazdıkları gösterilebilir. Anlattığına göre bu saatin ağırlık topları çeki taşından daha büyük, asıldıkları tunç zincir kol kalınlığında ve çarkları su dolabı çapındadır; aralarında da saatçinin oturduğu oda bulunmaktadır. *Tebdirât-ı Pe-*

sendide Ali İbrahim Savaş tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1999). Kitabın ikinci kısmını Erich Prokosch *Molla und Diplommat* adıyla Almanca'ya tercüme etmiştir (Graz 1972). **2. *Tebyînü a'mâlî'l-misâha*** (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 86 [müellif nüshası]; İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, nr. 21249; TSMK, Hazine, nr. 611/1). 1154'te (1741) telif edilen eser mesâha ilmi ve amelî hendese üzerine olup XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin bu alanlardaki durumuna ışık tutmaktadır. Nüman Efendi önsözde mesâha ilminin önemine işaret ettikten sonra eskiden beri hikmet, hey'et ve hendesyle uğraşan âlimlerin çeşitli ölçüm aletleri icat ettiklerini, birçok kural ve kanun koyduklarını, hıristiyan milletlerin hazine ve hendesehânelerinde yüzlerce hendese aleti bulunduğunu bildirmekte, önemli işlerde gerekli olan bu ilmin işlem ve aletleriyle birlikte Osmanlılar'da ve diğer İslâm ülkelerinde de bilindiğini, ancak o güne kadar kimsenin aklına bu konuda bir kitap yazmak gelmediğini, bunu ilk defa kendisinin yaptığını söylemektedir. Bir mukaddime, bir ana bölüm (maksat) ve bir hâtime üzerine tertip edilen kitabın üç fasıldan meydana gelen mukaddimesinin birinci faslında mesâha ilmi ve onunla ilgili geometri terimlerinin yanında bazı önemli hususlar üzerinde durulmuştur. İkinci fasıl hendesiyâtın altı çeşit temhîd ve beş çeşit tembih, üçüncü fasıl tabla işlemlerinde açıklanması gereken alet cinsleri hakkındadır. Üç mesâha işlemini açıklayan ana bölüm üç kısımdan (matlab) meydana gelmiş, birincisi uzunlukların, ikincisi genişliklerin mesâha işlemlerine, üçüncüsü yüksek, alçak ve düz yerlerin boyut-

larının başka aletlere ihtiyaç duyulmadan tabla yardımıyla hesaplanmasına dair müellifin kendi bulduğu işlemlere tahsis edilmiştir. Eserin hâtime kısmı haritalar üzerinedir. **3. *Nâzir***. İslâm akaidiyle ilgili olan eser 1163 (1750) yılında kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3677/7 [müellif hattı]). **4. *Sıhhatnâme***. Tebriz müftülüğünde sırasında kaleme alınmıştır. **5. *Destyâr-ı Tahdîdî'l-hudûd***. 1154 (1741) yılında yazmış olup sınır belirlemelerinde kullanılabilecek bir el kitabı niteliğindedir. **6. *İşbâtü'l-hukûk min mezâhibi'l-e'immeti zevi'l-vüşûk***. 1149'da (1736) yazılmıştır. **7. *Mevâridü cem'i'l-mezâhib li-beyâni menba'i'l-me'tâlib***. 1153'te (1740) kaleme alınmıştır. Son iki eserde Ehl-i sünnet savunulup Şîa eleştirilmektedir. *Tebdirât-ı Pesendide*'de anılan bu eserlerin günümüze ulaşmadığı bilinmemektedir (*Tebdirât-ı Pesendide*, hazırlayanın girişi, s. XI). Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, Nüman Efendi'nin *Âlet-i İmâle* adlı bir eseri olduğunu belirtmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 155). Aynı zamanda şair olan Nüman Efendi şiirlerinde Sehlî mahlasını kullanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nüman Efendi [Eğinli], *Tebdirât-ı Pesendide: Beğenilmiş Tebdirler* (haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 19-21, 24, 27-29, ayrıca bk. hazırlayanın girişi, s. X, XI, 1-5; a.mlf., *Tebyînü a'mâlî'l-misâha*, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 86, vr. 1^b-7^b; Flügel, *Handschriften*, II, 292-293; *Osmanlı Müellifleri*, III, 155; Babinger (Üçok), s. 301-302; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 314-318; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, s. 198, 203.

CEVAT İZGİ

NU'MÂN b. KAVKAL

(النعمان بن قوقل)

en-Nu'mân b. Kavkal (Sa'lebe)

b. Esrem el-Hazrecî el-Ensârî
(ö. 3/625)

Sahâbî.

Medine'nin iki büyük kabilesinden biri olan Hazrec'in Amr b. Avf oğulları kolundandır. Babasının adı Sa'lebe olmakla birlikte tanınmış bir kişi olan büyük dedesi Sa'lebe b. Ganm halk arasında Kavkal lakabıyla bilindiği için bu lakap babası için de kullanılmış, bundan dolayı Nu'mân İbn Kavkal diye meşhur olmuş, Amr b. Avf oğullarına da "Kavkale" denmiştir. Nu'mân, Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinden hemen sonra hayli ilerlemiş bir yaşta İslâm'a girdi. Daha önce geçirdiği bir ka-